

פרק א: ההתחלה

בְּתַחֲלָה הַמּוֹלֵדֶת / קְרוֹבָה / בְּהִשָּׁג יָד // ...
 רַק אַחֲר־כֵּךְ הַיָּא גְדֻלָּה / מְדַמְמֶת / כּוֹאֶבֶת.
 (תדיאוש רוז'ביץ')

בעמק הזה

הכביש מוליך מעמק יזרעאל, שהוא שרוול-משפך לקראת העמק הקטן, דרומה, הלאה מזה, אחרי העיר בית שאן, העמק שלי שהכביש מוליך אליו, בין שדות ירוקים וצהובים, מטעי תמרים וברכות דגים, עמק בית שאן שנפתח כמניפה, משתפל והולך, מדרים ומשפיל כלפי מטה במדרון.

שורת גבעות רכות עולה מימין ומאחוריה הרי הגלבוע. העין העוקבת אחר רכס הגלבוע תגיע עד הנקודה הדרומית ביותר בעמק, עד המקום בו קצות הגלבוע חוברים באופק להרי הגלעד מצדו השני, עד שהעמק נהיה כחצי-אי מוקף וסגור הרים – ובימים ההם היה מוקף וסגור ערבים – ורק קצהו הצפוני פתוח, מתחבר ליבשת הארץ.

אני כותבת על פינה נידחת בקצה הזמן, בקצה עמק קטן, בתוך השבר הסורי-אפריקאי, שהיה דרך מעבר עתיקה בימים קדומים. פינה של שבר, יובש, צמחייה ומים.

חבל הטבור מושך אותי אל עמק מכורתי בכוח המשיכה של האדמה, שמשיב אותי תמיד אל ההתחלה, אל הזמן שהיה מכאיב מרוב אפשרויות. צריכים לעבור יותר ממחצית החיים כדי שיתעורר מחדש הצורך הזה אל ההתחלה. ההתחלה היא חוטים שמתגלגלים לכל עבר, שבסופו של דבר נאספים לשוב אל היד שאוחזת בהם יחד.

הקיבוץ שלי הוקם בנקודה הדרומית ביותר בעמק בית שאן, והכביש מגיע אל פתח הקיבוץ שנמצא בעמק של אדמות פוריות ומעיינות של מים מתוקים, שהיום קרוי 'עמק המעיינות'. זה העמק שבתלמוד אמרו עליו שהוא פתחו של גן עדן, ולא ידעו מה שאמרו.

מעולם לא העליתי בדעתי לשאול מה היה שם קודם-לכן, לפני שהוקם הקיבוץ. לפני-כן, היה ברור לי, לא היה שם דבר. הקיבוץ היה נקודת ההתחלה. אז העולם נברא.

אבל בעמק הזה נמצאו שרידי אבני דרך, שרידי דרך ופסיפס רומאיים, גם שרידי בית-כנסת מהמאה הרביעית, מתקופת התלמוד, עם פסיפס מנורה ושופר, וגם קבר מהתקופה הכנענית – עדות שמישהו כבר היה כאן.

הקיבוץ שלי הוא קיבוץ טירת צבי. בפתח הקיבוץ מעיין אבו-פאראג' מוסתר בבקעה ירוקה מלאה שיחי טיון וקני סוף. ליד הבקעה תל עתיק יומין, תל אבו-

פאראג', שמשקיף אל הקיבוץ ואל השדות מסביב. הבדואים שחיו שם סיפרו שיש שם קבר מימי היהודים הקדמונים של הקדוש אבו-פאראג', שפֶּשֶׁר שמו הוא אבי הישועה. סיפרו שהיה חורש שם בשנים-עשר צמדי בקר לפניו, וכל לילה ולילה הוא היה יוצא מקברו ומביט סביבו – מתי ישוּבו בני ישראל אל נחלתם מקדם?

והנה עץ הסידריה, שומר הפתח, עומד ליד המעיין, משקיף על המקום כולו. עץ הסידריה הגדול, העץ רחב הפאות של אז – כמה שהתגמד! עץ הסידריה הזה אינו אלא חוטר שנותר מהעץ ההוא.

כאן, בשערי הקיבוץ, עמדו הורי יום אחד, בשלהי 1943, כשנתיים לאחר שנישאו. הם ירדו מהאוטובוס, עם מזוודה אחת, אמא בהריון, אני בבטנה ואורי התינוק בן שנה בזרועותיה.

זה ספור על הורי, שני אנשים צעירים שנמלטו מגרמניה טרם השואה. הורי, לאה ומאיר, עלו לארץ במסגרת עליית הנוער, כבני שש-עשרה, ונקלעו לכאן, צרובים באמונתם בחזון הציוני. שני צעירים בודדים שהוריהם נשאו שם, עד שגם הם הספיקו לברוח ברגע האחרון. הוריו של אבא עלו לארץ והתגוררו בתל אביב, הרחק מאיתנו, והוריה של אמא היגרו לבוליביה.

תמונה של אמא בטרם לידתי: אמא חלוצה גאה במעיל גברי פשוט, שערותיה השחורות עוטפות את פניה הרחבות הקורנות נעורים. היא נשענת על קיר 'בית צעירות מזרחי' בירושלים ועל-ידה רחל, חברת הילדות שלה. תמונה של אבא: צעיר יפה תואר, חלוץ תמים, פניו חלקות עגולות, הפה חושני, הוא מרכיב משקפיים עגולים, זורע בשדות, והשמש גדולה ועגולה, וככה העולם.

הורי הכירו ונישאו כשהיו בפלוגת עבודה של קבוצת ההכשרה החלוצית 'אמונים' שהיו שייכים אליה. אבא היה בן עשרים ושתיים ואמא בת תשע-עשרה. מעולם לא ראיתי תמונת נישואין של הורי. האם לא הצטלמו בחתונתם, או שאמא בכעסה סילקה את התמונה? פני הן מיזוג של פני שניהם. הם עזבו את קבוצת 'אמונים', ואני נהריתי בתקופת התפר האומללה של היותם בבית הוריו של אבא בתל אביב, אחרי שעזבו את קבוצת אמונים ולפני שהגיעו לקיבוץ החדש. אין ספק שלא רצו אז בילד נוסף. אמא נטרה להוריו של אבא על שלא הבינו את מצבם ולא אפשרו להם להישאר אצלם בדירה הזעירה בת שני החדרים. בכפות ידי רשומה מצוקה של אמא בתקופת ההריון אחי.

הורי הביאו לעולם חמישה ילדים. כולנו נולדנו משום שזה מה שקרה, ויותר ילדים ממה שהיה אפשרי עבורם להתמסר להם. לימים כתבה אמא – "כל פעם שנעלי הבית של מאיר עמדו לידי נכנסתי להריון". כשאבא היה שרוי באי-שקט נפשי אמא לא ראתה דרך אחרת להרגיע אותו. מהריון להריון התנפחו יותר ויותר ורידי הרגליים שלה. באחרית ימיה כשלה זרימת הדם בוורידי הרגליים הנפוחים שהלכו ונסתמו, עד שרגליה השחירו, ומהניתוחים שניסו להציל אותה לא קמה עוד.

הקיבוץ – מטעמי דת – סירב כמוֹבֵן לממן הפלות. הפלה אחת מימנו סבא וסבתא, כשכבר הבינו, סוף סוף, מה שמתרחש. אמא יצאה לעיר להפלה עם משקפי שמש גדולים ומטפחת כדי לכסות את בושת החטא. היו שתי הפלות. הורי היו עסוקים בעבודתם, ולא היו שם בשבילנו. הם נתנו מה שיכלו, אבל מה שיכלו לתת היה מועט וחסום. על מעט ממה שלא יכלו לתת – פיצו חברת הילדים וגוננות המסגרת הקיבוצית.

אבא היה שתקן, סגור, מטושטש זהות, ואמא עמלנית ומרוחקת; שניהם היו בודדים. רוב הזיכרונות שלי מהיחסים ביניהם אבדו לי והם דפים מחוקים. בקיבוץ שגדלתי בו היו שתי קבוצות מגובשות של מייסדים יוצאי מזרח אירופה, פולין ורומניה, ושל יוצאי גרמניה. קשה היה להורי להיקלט בתוכן. מעולם לא היו להם קשרי חברות עם משפחות או זוגות אחרים בקיבוץ. אמא אמרה שחברים הזמינו אותם ואבא סירב ללכת. הם לא היו שייכים, וגם לא ממש השתייכו זה לזה.

תמונות אלבום ראשונות שלי: אמא סיפרה שהתמונה הראשונה שלי צולמה כשהצלמת של הקיבוץ ניגשה אל אמא ואמרה לה: מגיעה לך תמונה עם רותי. אני רואה את פני, פני תינוקת צוחקת ואמא צעירה כל-כך, ובפניה שמחת אם. הנה תינוקת שוכבת על הדשא, מרימה ראשה בצחוק מאושר שלפני הכול. אין לי ספק שלמרות הכל אמא שמחה לקראתי כשנולדתי.

אחר-כך אני לבדי בתמונה, ילדה כבת שלוש, ששערה בהיר, שמלתה הקצרה מנוקדת ובהירה מאוד, פניה עגלגלות, בעיניה זיק חיוך פתוח ומסתייג כאחד, יד ימין מוסתרת מאחרי הגב, ויד שמאל מורמת בתנועה ביישנית, כמו אומרת: אל תקרבו לגשת.

אין כתמונה הזאת, לאורך כל השנים, להיות לי דיוקני העצמי, הנוגע, האמיתי ביותר.

אבל במעטפה ישנה מצאתי תמונה נוספת שצולמה אז. אותה ילדה. אותה שמלה. מסוג התמונות הלא מוצלחות שזורקים. למה שמרו אותה? וריאציה מטושטשת, טיוטה. לא תמונה שידביקו באלבום הייצוגי. הילדה שהיא אני עומדת לבדה. לא מחייכת. מאחוריה במרחק שדות עזובים ובית והיא לבדה. אין איש. אולי זו התמונה האמיתית.

בתמונה ייצוגית אחרת, אני באותה שמלה, ואורי אחי, שתמיד יהיה מבוגר ממני בשנה ורבע, אוחז בידי. מאחורינו אבא כורע ברך, אוחז את שנינו. תמונה יחידה מהימים ההם של אבא מחייך.

מנין היתה השמלה? בתצלומי הילדות, כך אמא מספרת, הלבישו אותנו בבגדים יפים שלא היו שלנו, שנלקחו ממחסן הבגדים.

בתמונות שלפני גיל בית-ספר, אני מזהה עדיין משהו משפחתי טוב. האומנם כך הוא? – אני שואלת את אמא – והיא מאשרת.

בספר 'משפחת האדם' – ספר התצלומים שאמא קנתה לי – ספר תצלומים על חיי האדם לאורך חייו, התמונה האחרונה, של הצלם יוג'ין סמית, היא שחרותה בזיכרוני: ילד וילדה קטנים הולכים יד ביד בשביל מוקף צמחייה. אנחנו רואים רק את גבם. פניהם אל העתיד המואר. הוא הבכור. היא, הקטנה, לבושה שמלונת. היה זה כאילו התבוננתי בתמונה שלנו. בתמונה שלי ושל אחי. ילד וילדה קטנים הולכים יד ביד בראשית החיים. ומתחת לצילום כתוב: "עולם נולד מתחת כפות רגלי".

כמדומה לי שהייתי מקובלת בין הילדים.

הילדים הפיצו עלי סיפור שכשהייתי תינוקת אכלתי קקי.

לעומת זה, אמא היתה אומרת, שתמיד הייתי נראית מסודרת ונקייה, אפילו כשהיה לכולן בבגד.

הילדים – היו תמיד אותם ילדים, אותה שכבת גיל, שכבר בפעוטון ישבנו יחד בשורה על הסירים, ואחר-כך עברנו מהפעוטון לגן ולבתי הילדים, וכל השנים אותם ילדים יחדיו; ארבעה-עשר ילדים היינו. ארבעה בנים ועשר בנות.

בסך הכול הייתי כמו כולם. לפעמים צחקו עלי, ברוח טובה, בגלל גולמיות בהליכה – וכינו אותי 'שור הבר'.
או ששרו – "רותי פותי סבתא כלבונת, פשפשה בחלון כחתולונת, סוכרייה על מקל הלכה לטייל".
מאז ומתמיד היתה תחושת הסרבול הזאת.

ועל אמא, שהיתה מטפלת של קבוצת ילדים אחרת, שרו – "מי ראה את דודה לאה מתחפשת לצפרדע, ירוקה היא כמו ברוש מכף רגל ועד ראש". אמא היתה מטפלת בבית הילדים של אורי. זה לא היה לטובתו.

צחקו גם משום שנולדתי באורווה. כשאבא נפטר, לגי מרקוביץ, שהיתה המיילדת שלי, שכבר היתה אז בת שמונים וחמש, טלפנה אלי לניחום אבלים. ואז סיפרה לי מחדש בפרטי פרטים את סיפור לידתי. לראשונה שמעתי ממנה שכשהצילה אותי פָּנִי כבר החלו להכחיל מחוסר חמצן.
"לְנִי, איך את זוכרת אחרי עשרות שנים?" שאלתי מופתעת.
והיא ענתה: "איך אפשר לשכוח?"

*

לעת זקנתה הפצרתי באמא שתכתוב את זיכרונותיה; כל מה שרק תוכל לזכור מחייה שלה, מילדותה, נעוריה, חייה בקיבוץ, ומה שהיא זוכרת מילדותי שלי. ואמא כתבה. הופתעתי לקרוא מה שכתבה עלי אז: "גננת חדשה מגיעה. רותי מפתיעה בשירתה בגן ומתחילה לפרוח".
ואז נזכרתי שכשעברנו מבית הפעוטון לגן, הגיעה גננת מוסמכת ראשונה לקיבוץ. היתה זו אסתר, גננת שבאה מהעיר, שהיתה אשתו של הרופא החדש. לראשונה היתה לנו גננת אמיתית, אוהבת ילדים, קרובה בלבה לרוח המשחק וחדוות היצירה. רוח טובה שרתה עליה. הלכנו איתה לטייל בפרדס, ריח התפוזים והאשכוליות רענן סביבנו והאדמה הלחה בנעלינו.

*

מן הגולה הביאו הורי מעט מן המעט, תזכורת לעולם האלגנטי הבלתי מושג שהיה שם ואבד.

היתה להם מפת שלחן אחת, שהביאו מגרמניה, שהיו עליה הדפסי זהרורי זהב, אותם ניסיתי ללקט, אלא שלאט לאט דהו ונעלמו.
כשתמותו – המפה תהיה שלי – אמרה הילדה שהייתי.
היא לא הבינה מה שאמרה.

אמא הביאה איתה כרכים של ספרי גיתה ושילר עטורים בקליגרפיה גותית מוזהבת, שהעלתה בדמיון ניחוח אגדות, טירות וציידים ביערות רחוקים, שבילים, שועלים, ואחו נרחב.

והיו גם ספרי תמונות של הכשרה לחקלאים – עם תמונות מרהיבות של פרות דשנות אדמדמות, סוסים אציליים, סייחים אדמדמים, גועים, צוהלים, בין תרנגולות צבעוניות מקרקרות מן הדפים. הכל בספרים האלה היה יפה ואמיתי יותר מהסוסים והתרנגולות והפרות שהיו בקיבוץ.

חדר ההורים היה בקצה הקיבוץ. חדרי ההורים היו בטור של ארבעה חדרי משפחות במבנה אחד נמוך ומאורך, שיש לו מרפסת קדמית משותפת. המקלחות המשותפות היו במרחק מאתיים מטר, והשרותים - סמוך לשדרה שגובלת בשדות, ומעבר לשדות - הערבים. ובחורף, בחושך, העצים המבוהלים רעשו שם ברוח.

כמנהג המקום, מנהג הערבים, נבנו הבתים הראשונים האלה מלבני בוץ וקש, מחופים בטיח. בחדר ההורים היתה תמיד ג'ארת מים, גם זה כמנהג הערבים, ג'ארה של חרס פשוט שהמים בה צוננים תמיד.

מאחורי חדר ההורים היה דשא. בצידו היה מדרון אדמה, שבחורף היה בוצי וחלקלק. זיכרון עמום של משחקים מאחורי החדר של ההורים, כשהם ישנים בשנת הצהריים בשבת. מבעד האשנבים הנמוכים אפשר היה להציץ פנימה, לראות אם ההורים כבר התעוררו. פעם אחת יחידה, כשהצצתי, ראיתי אותם מתנשקים. זו היתה הפתעה. סוד. לא זכור לי שעוד אי פעם מאז ראיתי אותם נוגעים נגיעה של אוהבים.

אולי בכל זאת אהבו אי פעם זה את זה .

*

באותם ימים, שהיום היינו קוראים להם חיי עוני, ואז היו אידיאל של הסתפקות במועט, ימים של מאבק החלוצים להישרדות ולמימוש המאבק הקיומי של בניית הארץ – האידיאה החלוצית, שהיתה חשובה מהאדם הפרטי, היא שהעניקה לחיים משמעות. החיים המשותפים היו ייעוד. לחיים האישיים כמעט ולא היתה חשיבות – לא היתה ברירה אחרת. האנשים התנכרו לרגשותיהם ולצורכיהם כדי לשרוד, והיחס הנוקשה אל ילדיהם היה כיחסם אל חייהם שלהם.

נוצרה תערוכת מוזרה של ניפוח ערך קבוצתי עצום, של נבחרות מגשימה, ששאבה את השראתה מהתנ"ך, ביחד עם פיות, כמעט ביטול, של היחיד. גדלנו בחברה בה כולם היו קרויים חברים אבל לא באמת ידעו להיות חברים. והיה לזה מחיר. כבר ב-1944, השנה בה נולדתי, נכתב 'מעגלות', ספרו של דוד מלץ, חבר קיבוץ עין חרוד, שהוא מהראשונים שעסקו בפער בין החזון הקבוצי לחיי היחיד. מלץ כתב על הפרט ומצוקותיו בקיבוץ, ועורר בשל כך סערה ציבורית. כבר אז הוא כתב על הפרדוקס שבחיים הקיבוציים שבנויים על שיתוף ביצירה, וכתוצאה מכך, לכאורה, על רעות וידידות, כמעט שלא נמשך ליבו של אדם לרעהו. הוא דיבר על "עיני הזכוכית" של האנשים, כשאנשים לא פוגשים זה את זה בעיניים מרוב שהם חולקים את חייהם יחד.

ככה גדלנו. בשנות ילדותי הורי היו בראשית שנות העשרים שלהם. אני כותבת על אנשים שהיו נערים רכים בבואם לארץ, וגידלו כאן חמישה ילדים, מבלי

שיהיו לצידם הורים, בני משפחה או חברים. אמא היתה בת עשרים כשאורי נולד וכמעט בת עשרים ושתיים כשאני נולדתי.

כמו שאר אנשי הקיבוץ, הורי נאחזו באמונה הדתית-חלוצית כדי להפוך ארץ אוכלת יושביה לגן-עדן. ואלמלא חששתי ממליצה, הייתי אומרת שהם הרוו את האדמה האהובה בזיעתם. אבל לאלוהים הגדול שהם התפללו אליו בבית-הכנסת, וסייעו לו להתגשם בארצו, לא היה זמן ותשומת-לב לילדים קטנים.